

В. Бондаренко-Берегович,

доктор філософії,

старший судовий експерт

Житомирського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України

РОЛЬ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОСУДДЯ

Судова психологічна експертиза (далі – СПЕ) відіграє важливу роль у сучасній системі правосуддя України, забезпечуючи об'єктивність та комплексність судових рішень. Вона дозволяє суду отримати кваліфіковану оцінку психічного стану учасників судового процесу, їхніх мотивів, здібностей та поведінкових особливостей, що сприяє формуванню більш справедливих і обґрунтованих вироків та запобігає можливим судовим помилкам.

Актуальність дослідження ролі СПЕ у формуванні правосуддя обумовлена декількома чинниками. По-перше, в умовах сучасного світу, де психологічні аспекти поведінки людини набувають все більшого значення, стає очевидною необхідність інтеграції психологічних знань у правову сферу. З кожним роком збільшується кількість справ, які потребують глибокого розуміння психологічних факторів для належного розгляду.

По-друге, підвищення рівня складності та різноманітності кримінальних та цивільних справ вимагає залучення спеціалізованих знань для їх належного розгляду. Окрім цього, важливою є роль СПЕ у запобіганні порушенням прав людини та забезпеченні справедливого судочинства.

Мета роботи – дослідити історію розвитку, сучасний стан та перспективи СПЕ в Україні. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати нормативно-правову базу, що регулює проведення СПЕ; дослідити основні

етапи становлення та СПЕ в Україні; визначити роль та значення СПЕ у формуванні правосуддя; окреслити перспективи подальшого вдосконалення СПЕ.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному аналізі ролі СПЕ у формуванні правосуддя в Україні задля запобігання порушень прав людини та забезпечення справедливого судочинства. Психологічна експертиза допомагає виявити випадки психологічного тиску, маніпуляцій та інших форм впливу, які можуть викривляти процес правосуддя. Це сприяє створенню умов для об'єктивного розгляду справи та прийняття рішень, що враховують всі аспекти поведінки та психічного стану учасників процесу.

Завдяки розвитку СПЕ, суди отримують доступ до висококваліфікованих експертів, які можуть надавати незалежні та об'єктивні висновки. Це сприяє підвищенню якості судочинства та зміцненню довіри до судової системи з боку суспільства. Також, впровадження СПЕ сприяє розвитку міждисциплінарного підходу у правовій сфері, що дозволяє комплексно вирішувати складні судові питання.

СПЕ є важливим елементом сучасної системи правосуддя, що забезпечує об'єктивність та комплексність судових рішень. У науковій літературі є багато досліджень, які вивчають роль СПЕ в різних аспектах судочинства.

У дослідженнях А. Макарової та О. Ваганової підкреслюється важливість СПЕ у кримінальному процесі,

зокрема у визначенні психічного стану обвинувачених та потерпілих. Вони підкреслюють, що СПЕ дозволяє визначити мотиви та поведінкові особливості учасників судового процесу, що сприяє формуванню справедливих судових рішень [6, 7].

Інші дослідження фокусуються на ролі СПЕ у визначенні психічного стану осіб, які підлягають судовому розгляду. Наприклад, дослідження Ю. Ірхіна та А. Алікіної досліджують роль СПЕ у визначенні психічного стану осіб, які підлягають судовому розгляду, та її вплив на судові рішення [15].

Також, дослідження О. Герасименко та ін. досліджують роль СПЕ у формуванні правосуддя, зокрема у визначенні психічного стану обвинувачених та потерпілих. Вони підкреслюють, що СПЕ дозволяє визначити мотиви та поведінкові особливості учасників судового процесу, що сприяє формуванню справедливих судових рішень [16].

Для досягнення мети нашого дослідження було застосовано різноманітні теоретичні та емпіричні методи аналізу. Основними джерелами інформації стали наукові роботи, монографії та статті відомих науковців у галузі СПЕ, таких як А. Макарова, О. Ваганова, Ю. Ірхін, А. Алікіна та О. Герасименко.

Теоретичні методи аналізу та синтезу були використані для аналізу та об'єднання інформації з різних джерел задля розуміння ключових аспектів СПЕ. Зокрема, аналіз праць А. Макарової та О. Ваганової допоміг вивчити значення СПЕ у кримінальному процесі, а роботи Ю. Ірхіна та А. Алікіної розкрили її роль у визначенні психічного стану обвинувачених та потерпілих.

Метод класифікації та групування був застосований для виділення основних функцій СПЕ, таких як оцінка психічного стану осіб, встановлення рівня їхньої відповідальності та визначення можливих мотивів

злочину. Це дозволило систематизувати інформацію і визначити ключові напрямки дослідження.

Методи дедукції та індукції допомогли узагальнити конкретні висновки із наукових джерел, таких як дослідження О. Герасименко, які зосереджувалися на впливі СПЕ на формування правосуддя. Ці методи дозволили зробити обґрунтовані висновки щодо ролі СПЕ у забезпеченні справедливих судових рішень.

Методи конкретизації та абстрагування надали можливість виділити ключові поняття та підходи до розгляду спеціальних та загальних професійних компетентностей судово-психологічних експертів. Це забезпечило більш глибоке розуміння ролі СПЕ у системі правосуддя, особливо в умовах воєнного стану.

Застосування вищезазначених методів дозволило отримати комплексне уявлення про роль СПЕ у формуванні правосуддя та забезпечило основу для подальших досліджень у цій галузі.

СПЕ в Україні має багату історію, яка сягає початку ХХ століття. Спочатку це вважалося дослідженням почуттів і вражень, яке було визнано цікавим, але не мало наукового обґрунтування через суб'єктивний характер психологічної науки того часу [6]. Незважаючи на це, юристи, детективи та криміналісти прагнули включити психологічні знання в процес розслідування та розкриття злочинів [7].

Розвиток СПЕ в Україні почав набирати обертів у другій половині ХХ ст. У цей період у правову систему впроваджуються психологічні знання, що значно підвищило якість та ефективність судочинства [4].

У період радянської влади розвиток цієї сфери був тісно пов'язаний з загальним розвитком судової та медичної системи. У 1920-ті роки почали створюватися спеціалізовані інститути та лабораторії, де проводилися дослідження психічного стану обвинувачених та потерпілих [10].

Одним з перших значущих кроків у розвитку СПЕ в Україні було заснування Інституту судової психіатрії у Києві. Цей інститут став осередком наукових досліджень та практичної діяльності у галузі судової психології та психіатрії. У його стінах розроблялися методики проведення експертиз, які враховували специфіку психічних розладів та їх вплив на поведінку людей [8].

У період з 1960-х до 1980-х років в Україні активно впроваджувалися новітні методи психологічної діагностики. СПЕ набула більш формалізованого характеру, були розроблені стандарти та інструкції для експертів. Важливим етапом стало створення спеціалізованих кафедр та факультетів у вищих навчальних закладах, де почали готувати фахівців з судової психології [4].

З набуттям незалежності України у 1991 році СПЕ отримала новий імпульс для розвитку. Прийняття нових законодавчих актів та реформування судової системи вимагало вдосконалення методів експертизи. У 1993 році було затверджено новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який передбачав ширше застосування психологічних експертиз у судових процесах [14].

У сучасній Україні СПЕ є важливою складовою системи правосуддя. Створено низку науково-дослідних установ, які займаються розробкою та впровадженням нових методів психологічної експертизи. Вищі навчальні заклади продовжують готувати фахівців у цій галузі, забезпечуючи їх необхідними знаннями та навичками [9].

Розвиток СПЕ в Україні також відзначається активною співпрацею з міжнародними організаціями та участю у міжнародних проектах. Це дозволяє українським фахівцям переїмати передовий досвід та впроваджувати його у національну практику.

Загалом, історія розвитку СПЕ в Україні свідчить про постійний поступ та вдосконалення цієї важ-

ливої галузі. Вона залишається ключовим елементом у забезпеченні справедливого та об'єктивного правосуддя, що враховує психологічні аспекти поведінки людини [5].

Отже інтеграція психологічної експертизи в судовий процес дозволила більш повно зрозуміти людську поведінку та психічні процеси, що зрештою сприяло вдосконаленню СПЕ [4].

Протягом останніх років СПЕ в Україні продовжує розвиватися, впроваджуючи нові методи та технології для підвищення її ефективності. Використання комп'ютерного поліграфа в СПЕах, наприклад, стало значним нововведенням у цій галузі [1]. Ця технологія дозволяє ідентифікувати значущі психофізіологічні реакції, дозволяючи встановити рівень і психологічну природу обізнаності або обізнаності людини в змістовому полі інформаційних установок [7].

Помітною рисою сучасної судово-експертної практики в Україні є також розвиток комплексної судової психолого-психіатричної експертизи [6]. Ці комплексні експертизи мають практичні переваги для судово-слідчих органів, оскільки можуть бути проведені більш ефективно та економічно вигідно порівняно з окремими судово-психологічними та судово-психіатричними експертизами [3].

Вагомий внесок у розвиток і удосконалення СПЕ в Україні зробили деякі українські вчені. Наприклад, експерти-психологи Київського науково-дослідного інституту судових експертиз Алікіна Н. В. та Ірхін Ю. Б. брали участь у розслідуванні різноманітних кримінальних справ, у тому числі щодо релігійних культів [2]. Їхня робота допомогла встановити важливість психологічної експертизи в судочинстві та сприяла розвитку СПЕ в Україні [15].

Під час розслідування або судового розгляду кримінальних справ часто виникає багато питань психологічного характеру. Для їх вирішення значною мірою достатньо фахових

знань та досвіду юристів. Однак юридична практика показує, що слідчі, судді, інспектори кримінального розшуку, адвокати та інші представники правосуддя не завжди здатні врахувати сучасні дані, методи і методики психологічної науки у своїй роботі. У таких випадках працівникам правоохоронної системи необхідно звертатися до експертів-психологів для проведення СПЕ. Під час цієї експертизи професійний психолог отримує нові факти, корисні для встановлення істини у кримінальній справі [13].

СПЕ має на меті не лише констатацію фактів, виявлених у ході дослідження, але й їх аналіз та оцінку виявлених обставин. Тому експерт виконує функцію джерела наукової інформації, яка необхідна суду для оцінки індивідуальних особливостей психічної діяльності учасників процесу, включаючи сторони та свідків. Експерт не просто надає інформацію, а й допомагає зрозуміти психологічні механізми, що лежать в основі поведінки людей, залучених до справи [10].

Результати СПЕ часто визначають характер і зміст рішення, прийнятого повноважною особою, а також характер і обсяг відповідальності, форми і методи впливу на правопорушника. Об'єктом СПЕ є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми, тобто не викликають сумнівів у її психічній повноцінності. Експертиза спрямована на вивчення змісту і структури індивідуальної свідомості та адекватної поведінки людей у процесі вчинення діянь або відображення явищ навколишньої дійсності [18].

Узагальнення сучасних наукових підходів дозволяє констатувати, що підставами для призначення СПЕ є наступні фактори:

– відмінність поведінки осіб від звичайної, характерної для їхньої вікової групи. Наприклад, незвичайність поведінки підлітків у момент вчинення злочину, неадекватне або неналежне оцінювання ними соціальної та моральної сутності власних дій;

– виражені індивідуально-психологічні особливості особи, такі як гіперактивність, неврівноваженість, емоційність, агресивність, збудливість, або, навпаки, душевна «глухота», замкнутість, сором'язливість;

– імовірність відставання рівня психічного розвитку особи від вікової норми;

– наявність ознак, що свідчать про розлади психічних пізнавальних процесів, таких як сприймання, увага, пам'ять, мислення;

– невідповідність поведінки меті й мотивам вчиненого діяння, незвичайність або невірогідність мотивації поведінки;

– наявність несприятливих умов, у яких тривалий час перебував неповнолітній;

Ці фактори підкреслюють важливість СПЕ у кримінальному процесі. Врахування психологічних аспектів може суттєво вплинути на справедливість і об'єктивність судового розгляду. СПЕ допомагає встановити істину, враховуючи психологічні особливості осіб, залучених до судового процесу, і сприяє прийняттю обґрунтованих рішень [12].

Додатково варто зазначити, що об'єктом СПЕ є психічні прояви людини, які не виходять за межі норми. Це означає, що експертиза не займається випадками серйозних психічних розладів, які потребують іншого роду медичних досліджень. СПЕ спрямована на вивчення нормальної психічної діяльності та поведінки людей у різних життєвих ситуаціях [5].

СПЕ є одним із засобів встановлення істини та джерелом доказів у судовому розгляді. Тому вона повинна бути обов'язковим компонентом судових експертиз при розгляді справ неповнолітніх. Ця експертиза дозволяє об'єктивно визначити міру покарання з урахуванням реальної мотивації, рівня усвідомленості підлітками своїх дій, індивідуально-психологічних якостей особисто-

сті обвинувачених і особливостей їхньої поведінки, що не може бути правильно оцінене без застосування психологічних методів [17].

Залежно від категорій експертиз, завдань і можливостей використання спеціальних психологічних знань, вирізняють такі види експертизи:

– СПЕ здатності повнолітнього обвинуваченого усвідомлювати значення власних дій або керувати ними;

– СПЕ індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього обвинуваченого та їх впливу на поведінку в кримінальній ситуації;

– СПЕ особливостей виховання, проживання й психологічних компонентів обставин, що сприяли вчиненню злочину.

Під час проведення СПЕ неповнолітніх визначають відповіді на такі запитання:

– які індивідуально-психологічні, зокрема, емоційно-вольові, особливості притаманні для підекспертної особи?

– які мотиви діяльності та поведінки підекспертного є типовими для його повсякденного життя? Якими мотивами він керувався при вчиненні злочину?

– чи відповідає рівень розумового розвитку підлітка його біологічному (паспортному) віку?

– яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка підлітком могли вплинути на його дії?

– чи не властива підекспертному підвищена навіюваність? Якщо так, то яким чином це могло вплинути на його дії у конкретній кримінальній ситуації або на його свідчення стосовно вчиненого злочину?

– чи наявна у підекспертного схильність до фантазування? Якщо так, то як це могло вплинути на його здатність давати правдиві свідчення?

– чи не перебував підліток у момент скоєння злочину у стані фізіологічного афекту?

Таким чином, СПЕ є важливим інструментом у кримінальному про-

цесі, що дозволяє глибше зрозуміти психологічні аспекти поведінки учасників процесу та врахувати ці аспекти при прийнятті судових рішень. Це сприяє забезпеченню справедливості та об'єктивності у правосудді.

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» СПЕ визнається як дослідження, яке ґрунтується на спеціальних знаннях у галузі психології і проводиться з метою надання висновку з питань, які є або є предметом судового розгляду [7].

Призначення судових експертиз, у тому числі психологічних, судовим експертам, їх обов'язки, права і відповідальність, керівництво проведенням судових експертиз, оформлення їх результатів здійснюються в порядку, встановленому цим Законом [17].

В Україні СПЕ проводяться виключно державними спеціалізованими установами, такими як Київський науково-дослідний інститут судових експертиз, для вирішення правових питань і сприяння різним аспектам системи кримінального правосуддя [7].

СПЕ допомагає визначити психічний стан правопорушника, оцінити його здатність до суду та пом'якшити покарання. Ця інформація життєво важлива для забезпечення справедливого судового розгляду та справедливих результатів [11].

Результати цих судово-психологічних оцінок можуть бути використані як докази в судових розглядах, зокрема в міжнародних кримінальних судах, таких як МКС, під час розслідування військових злочинів в Україні. Це допомагає встановити факти та обставини справи. Судові психологи в Україні допомагають у профілактиці злочинів, розслідуванні та реабілітації засуджених. Їхній досвід сприяє створенню більш комплексної та справедливої системи правосуддя [10].

Призначення судових експертиз, у тому числі психологічних, регулюється законодавством України, яке забезпечує їх проведення кваліфіко-

ваними фахівцями та прийнятність їх висновків як доказів. Судді та адвокати в Україні не завжди володіють достатніми відповідними знаннями в галузі судової експертизи, що робить внесок судових психологів необхідним для ухвалення справедливих судових рішень [16].

Підсумовуючи, СПЕ має вирішальне значення для забезпечення справедливості судового процесу в Україні шляхом надання вирішальних доказів, оцінки психічного стану обвинуваченого та сприяння більш комплексній і справедливій системі кримінального правосуддя.

Деякі приклади кримінальних справ в Україні, де застосовувалася СПЕ, включають розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтею 126-1 Кримінального кодексу України, зокрема щодо потерпілих від домашнього насильства [1]. Крім того, СПЕ застосовувалася у справах про кримінальні події, пов'язані з діяльністю релігійних культів, таких як «Біле Братство», «Посольство Благодатного Царства Божого», «Відродження» [2]. Крім того, СПЕ відіграла вирішальну роль у розслідуванні злочинів, вчинених групою осіб, коли суперечлива інформація про роль кожного учасника у вчиненні діяння була викликом [4]. Ці приклади підкреслюють різноманітність застосування СПЕ в кримінальних справах в Україні, починаючи від справ про домашнє насильство і закінчуючи розслідуваннями організованої злочинної діяльності.

Отже, удово-психологічна експертиза відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості та чесного судочинства в Україні. Застосування психологічних знань і методів у судових справах допомагає визначити психічний стан правопорушника, оцінити його здатність до суду та пом'якшити покарання. Судові психологи в Україні також допомагають у профілактиці злочинів, розслідуванні та реабілітації засуджених.

Застосування СПЕ в Україні значно вплинуло на результати кримінальних справ. Надаючи ключові докази та оцінки, судові психологи сприяють створенню більш комплексної та справедливої правової системи. Розвиток нових методів і технологій, таких як використання комп'ютерного поліграфа, ще більше підвищив ефективність цих перевірок.

Піонери СПЕ в Україні, зокрема Микола Бокаріус, Микола Макаренко, Сергій Потапов, Володимир Фаворський, Юрій Ірхін, Алікіна Н.В., заклали основи різних видів судової експертизи, сформуvalи науково-методичні та методичні основи криміналістичної експертизи. експертна діяльність в Україні.

Таким чином, СПЕ є важливою для відстоювання справедливості та забезпечення справедливих судових результатів в Україні. Виконуючи свою важливу роль у системі кримінального правосуддя, судові психологи дотримуються етичних міркувань і стандартів. Таким чином, СПЕ є невід'ємною частиною сучасної системи правосуддя, що забезпечує комплексний підхід до розгляду судових справ та сприяє формуванню справедливого і ефективного правосуддя.

СПЕ відіграє ключову роль у сучасній системі правосуддя України, забезпечуючи об'єктивність та комплексність судових рішень. Вона дозволяє суду отримати кваліфіковану оцінку психічного стану учасників судового процесу, їхніх мотивів, здібностей та поведінкових особливостей, що сприяє формуванню більш справедливих і обґрунтованих вироків та запобігає можливим судовим помилкам. Актуальність дослідження обумовлено необхідністю інтеграції психологічних знань у правову сферу, підвищенням рівня складності та різноманітності кримінальних та цивільних справ, важливістю ролі СПЕ у запобіганні порушенням прав

людини та забезпеченні справедливого судочинства. В статті досліджено історію розвитку, сучасний стан та перспективи СПЕ в Україні, проаналізовано наукову літературу, нормативно-правові акти. Узагальнено практичний досвід.

Результати теоретичного дослідження надають глибоке розуміння ролі СПЕ у формуванні правосуддя, та які в подальшому впливають на роботу експертних служб. Дослідження базується на теоретичному аналізі ролі СПЕ у формуванні правосуддя, включаючи розгляд психологічних процесів. Використано теоретичні методи аналізу та синтезу.

Основні результати дослідження свідчать про постійний поступ вдосконалення СПЕ в Україні, впровадження нових методів та технологій, розвиток комплексної судової психолого-психіатричної експертизи. Наукова новизна полягає у комплексному аналізі ролі СПЕ у формуванні правосуддя в Україні, зокрема у розгляді кримінальних справ щодо домашнього насильства, діяльності релігійних культів та злочинів, вчинених групою осіб. Практична значущість роботи полягає у можливості використання її результатів для подальшого вдосконалення СПЕ, підвищення ефективності судочинства та захисту прав учасників судового процесу.

Ключові слова: психологічна експертиза, судові експертизи, кримінальний процес, криміналістика.

Bondarenko-Berehovych V. The role of forensic psychological examination in forming justice

The FPE plays a key role in the modern justice system of Ukraine, ensuring the objectivity and comprehensiveness of court decisions. It allows the court to obtain a qualified assessment of the mental state of the participants in the legal process, their

motives, abilities and behavioral characteristics, which contributes to the formation of more fair and reasonable sentences and prevents possible judicial errors. The relevance of the study is due to the need to integrate psychological knowledge into the legal sphere, increasing the level of complexity and diversity of criminal and civil cases, the importance of the role of the FPE in preventing human rights violations and ensuring a fair trial. The article examines the history of development, the current state and prospects of FPE in Ukraine, analyzes the scientific literature, regulatory and legal acts. Generalized practical experience.

The results of the theoretical research provide a deep understanding of the role of the FPE in the formation of justice, and which subsequently affect the work of expert services. The study is based on a theoretical analysis of the role of the SPE in the formation of justice, including consideration of psychological processes. Theoretical methods of analysis and synthesis were used.

The main results of the study testify to the constant progress and improvement of FPE in Ukraine, the introduction of new methods and technologies, the development of complex forensic psychological and psychiatric examination. The scientific novelty consists in a comprehensive analysis of the role of the FPE in the formation of justice in Ukraine, in particular in the consideration of criminal cases related to domestic violence, the activities of religious cults and crimes committed by a group of persons. The practical significance of the work lies in the possibility of using its results for further improvement of the FPE, increasing the efficiency of the judiciary and protecting the rights of the participants in the legal process.

Key words: psychological examination, judicial examinations, criminal process, criminology.

Література

1. Areh, I. Forensic assessment may be based on common sense assumptions rather than science. *International journal of law and psychiatry*. 2020. 71. 101. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2020.101607>.
2. Алексеева А. Соціально-комунікативна компетентність як чинник професійної успішності особистості: гендерний аспект. *Журнал «Психологічні перспективи»*. 2020. № 35. С. 8–23. DOI: <https://doi.org/10.29038/2227-1376-2020-35-8-23>.
3. Бабій М. М. Поняття та рівні компетентії та компетентності судового експерта. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень: матеріали Міжнар. наук. конф. Херсон: МЦНД*. 2020. С. 163–165. DOI: <https://doi.org/10.36074/logos-26.02.2021.v1.34>.
4. Бойко-Бузиль Ю. Професійно-психологічна компетентність як індикатор професіогенезу фахівця системи МВС. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. № 3(56)Т2. С. 89–100. DOI: <https://doi.org/10.33216/2219-2654-2021-56-3-2-89-100>.
5. Бондаренко Н., Скаленко П. Професіоналізм фахівців правоохоронних органів: теоретичний аналіз проблеми. *Журнал «Психологічні перспективи»*. 2022. С. 10–24. DOI: [10.29038/2227-1376-2022-39-воп](https://doi.org/10.29038/2227-1376-2022-39-воп).
6. Гусева В. О. Визначення судово-медичних експертиз під час розслідування посилань щодо працівників правоохоронного органу: проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 102–112. <https://doi.org/10.32631/pb.2021.3.11>
7. Гусева В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 3 (95). С. 256–267. <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.256-267>
8. Хаджамова, З. Соціально-психологічна експертиза ознаки прояву зв'язку феномен натовпу із соціалізацією в управлінні. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2023. 26(5). 159-164. DOI: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1960>
9. Кудрін Дж. Помилка проти показників точності: оцінка достовірності судового експерта. 2020. 52 с. URL: https://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/bitstream/2440/131211/1/KoodrinJ_2020_Hons.pdf
10. Макарова О. п. Роль експерта в проведенні комплексної судово-психолого-психіатричної експертизи в сучасній Україні. *Соціологія права*. 2023. Вип. 1-2. С. 60–63. DOI: <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2023-1-2.10>
11. Mirzabaeva, K. S. Social-psychological characteristics and analytical considerations of forensic psychological examination of minors. *Ijtimoiy fanlarda innovasiya onlayn ilmiy jurnali*. 2024. 4(5). 28-33. DOI: <https://sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/10706>
12. Neal, T. M., Martire, K. A., Johan, J. L., Mathers, E. M., & Otto, R. K. The law meets psychological expertise: Eight best practices to improve forensic psychological assessment. *Annual review of law and social science* 2022. 18. 169-192. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev-lawsocsci-050420-010148>
13. Портний В. В. Організація сервісних центрів у системі МВС України: магістерська робота. 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5024>
14. Самойлова О., Печерська І. Експертна профілактика як одна з форм судово-експертної діяльності і роль цього судового експерта в сфері. *Молодий вчений*. 2022. № 2 (102). С. 58–62. DOI: [10.32839/2304-5809/2022-2-102-12](https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-2-102-12).
15. Савченко І., Бабич С., Усціла Р. Деякі питання СПЕ потерпілих від домашнього насильства (оглядова стаття). *Теорія і практика криміналістики та криміналістики*. 2020. Вип. 22, вип. 2. С. 538–554. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2020.43>
16. Тертишник В. М. Судова експертологія: підруч. для підгот. здобувачів освіт. ступеня «магістр» за спец. 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність». Харків: Право. 2021. 278 с.
17. Thompson, W. C., & Cole, S. A. (2020). Psychological aspects of forensic identification evidence. In *Expert psychological testimony for the courts*. Psychology Press. 2020. 31-68. DOI: [10.4103/jfsm.jfsm_66_21](https://doi.org/10.4103/jfsm.jfsm_66_21)
18. Вілінський М. С. Експерт як учасник судового процесу. Розвиток громадянського суспільства як необхідна складова європейської інтеграції України. 2022. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-271-8-18>.

